

УДК 159.96:343.97

ЛЕОНОВ Б.Д., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник Національної академії СБУ
РЕБРИНА Л.П., студентка Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПРИЙНЯТТЯ ТЕРОРИЗМУ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті висвітлюються соціально-правові та морально-психологічні проблеми сприйняття тероризму суспільством.

Ключові слова: тероризм, терористи, суспільство, сприйняття.

Аннотация. В статье освещаются социально-правовые и морально-психологические проблемы восприятия обществом терроризма.

Ключевые слова: терроризм, террористы, общество, восприятие.

Summary. The article highlights social and legal, as well as and moral and psychological problems of public perception of terrorism.

Keywords: terrorism, terrorists, society, perception.

Постановка проблеми. Тероризм є однією із злободенних проблем сучасності. На теперішній час він набув загрозливих масштабів транснаціонального характеру й перетворився на планетарну проблему, розв’язання якої є одним із першочергових завдань світової спільноти. Тому закономірно, що ООН визнає тероризм однією з найбільш серйозних загроз міжнародному миру й безпеці людства. Проблема боротьби з тероризмом залишається актуальною і для нашої держави, гострота якої свідчить про занепокоєність населення з приводу криміногенної ситуації на Сході України. Занепокоєння людей унаслідок цієї проблеми кореспондується з певним його сприйняттям. Це досить непроста проблема, оскільки на формування ставлення суспільства (перш за все пересічних громадян) до злочинності та злочинців впливають: а) статево-вікові особливості; б) особистий досвід людини, у тому числі пов’язаний із віктимогенними ситуаціями, у які вона, можливо, потрапила; в) вплив засобів масової інформації (далі – ЗМІ); г) офіційна та неофіційна інформація про резонансні злочини; д) суб’єктивна оцінка роботи правоохоронних органів тощо. До того ж у процесі формування ставлення людини до злочинців завжди наявний чинник емоційності як природна реакція на зло, яке в даному разі уособлюють злочинець та його злочин [1, с. 380].

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили А.Н. Трайнін, Н.С. Беглова, Т.С. Бояр-Сазонович, І.І. Карпець, Е.Г. Ляхов. Серед російських дослідників тероризму, заслуговують на увагу праці таких науковців, як Ю.М. Антонян, І.Ю. Гловацький, Г.М. Горшенков, А.І. Гушер, А.П. Груздева, А.І. Долгова, С.В. Дьяков, С.У. Дікаєв, І.І. Карпець, М.П. Карпушин, В.В. Лунєєв, Д.В. Ольшанський.

Окреми аспекти проблеми соціального сприйняття тероризму досліджували такі вітчизняні вчені, як В.Ф. Антипенко, В.П. Базов, В.І. Борисов, В.О. Глушков, А.П. Закалюк, Н.А. Зелінська, В.П. Ємельянова, В.В. Крутов, В.А. Ліпкан, І.М. Рижов.

Метою статті є дослідження деяких проблем соціально-правового та морально-психологічного сприйняття тероризму в контексті його детермінації.

Виклад основного матеріалу. Тероризм можна порівняти з вірусом, який людство підхопило. На думку О.М. Гурова образ вірусу, виступаючи певною мірою символом сучасності, широко експлуатується як один з інструментів медіатероризму, який покликаний впливати на сприйняття аудиторії [2, с. 289].

Ставлення суспільства до тероризму залежить від багатьох чинників: від ступеня консолідації навколо політичних цілей терористичних організацій, від сприйняття у суспільстві цінності людського життя, від рівня правової свідомості населення. Терористичні рухи за відсутності будь-якої підтримки частини населення швидко припиняють свою діяльність. Як наслідок, вирішення соціальних проблем позбавляє тероризм соціальної бази, що ускладнює його розгортання. Комплексний аналіз існуючих досліджень і наукових підходів до вивчення передумов і причин виникнення терористичних рухів дозволяє наблизитися до розуміння мотивації сучасного тероризму.

Варто погодитись з думкою В.Ф. Антипенка, який вважає, що, незважаючи на те, що сутність тероризму складає залякування, насильство та наявність невинних жертв, він як засіб боротьби знаходить поблажливість, виправдання і навіть підтримку деяких філософів, ідеологів та інших спеціалістів, а також окремих соціальних груп. Вагомий аспект популярності тероризму серед солідарної з його цілями частини населення, особливо серед молоді криється у високому ступені морального виправдання в порівнянні з кримінальною злочинністю, яка також є однією з болючих проблем людства [3].

Серед основних завдань у сфері психології тероризму на сучасному етапі виділяються: 1) вивчення основних причин виникнення тероризму; 2) розгляд особливостей тероризму; 3) пошук психологічних шляхів розв'язання даної проблеми.

Сприйняття тероризму відбувається на декількох рівнях соціальної організації. У зв'язку з цим можна відзначити кілька умовних рівнів такого сприйняття.

Один із них визначимо як загальний. Це найвищий рівень взаємовідносин, оцінюючи якісні характеристики якого можна стверджувати про ставлення до окресленої проблеми у світовому форматі. Будь-яке суспільство, стикаючись з тероризмом, з часом змінює своє ставлення до цього явища. Як правило, одна частина буде категорично його заперечувати, а інша буде частково виправдовувати або підтримувати тероризм у різних проявах [4, с. 83].

Остання надзвичайно важлива для терористів, оскільки потенційно є базисом для формування позитивної позиції та сприятливим середовищем для вербування нових членів до терористичних груп та організацій. І хоча масштаб цієї частини населення є незначним, для терористів це не є пріоритетом. Важливим є сам факт існування цієї частини населення, оскільки терористи розраховують соціальний ефект, дія якого пошириться й на тих, хто негативно ставиться до терористів. Тобто основна проблема полягає не у розподілі суспільства щодо ставлення до терористів, а в тому, що ставлення суспільства зазнає суттєвих змін (від “негативного” до “нейтрального” чи навіть “позитивного”). Така метаморфоза – не просто соціальне явище, а й результат психологічних наслідків діяльності терористів [5]. Не менш важливим в дослідженні цієї проблеми є розуміння глибинних чинників ідеології тероризму. Зауважимо, що тероризм є різнобічною, багатогранною, у т.ч. психологічною проблемою, оскільки втягнення груп осіб у терористичну діяльність здійснюється на підставі маніпулювання та використання ідей певної частини населення. Отже, характер ставлення до терористів залежить від різних психологічних та соціально-правових чинників. Аналіз внутрішніх

та зовнішніх чинників детермінації тероризму дозволяє виділити індивідуальні психологічні особливості і зовнішні умови, які зумовлюють виникнення певних груп ризику [6].

Актуальність завдання психологічного вивчення процесу втягнення людей у терористичну діяльність полягає у розробці концепції, яка б дозволяла вивчати різні підходи до цієї проблеми. Тероризм припускає використання насильницьких дій, однак його соціальний вплив не слід зводити до лише фізичного ефекту (кількість жертв). Більш важливим є емоційно-психологічний ефект, дія якого посилюється шляхом залякування населення, створенням обстановки соціального напруження.

Результати проведеного психосемантичного дослідження ставлення суспільства до терористів виявили, що у свідомості населення культивуються дві категорії характеристик: соціальна та морально-релігійна.

З'ясовано, що поняття “добра” і “зла” наповнюються специфічним соціальним змістом. При цьому сам терорист, навпаки, оцінюється у відриві від соціального контексту. Стереотип терориста являє собою образ жорсткого, амбіційного, імпульсивного фанатика [5]. Отже, під час відповідей респонденти більше схилилися до радикальної, негативної оцінки мотивів терористів, причин тероризму.

Сьогодні суспільство все більше стурбоване стражданнями жертв тероризму. Як наслідок, кількість прихильників тероризму буде зменшуватися, доки не зійде нанівець, тоді як неприйняття тероризму стане домінуючим [4, с. 83]. Визначення правового статусу жертв тероризму на міжнародному рівні є пріоритетним завданням. На даний час в різних державах жертви тероризму мають різний статус. Наприклад, в деяких державах вони прирівнюються до жертв війни. Для жертв тероризму неабияке значення має засудження тероризму. Генеральна Асамблея ООН підтвердила засудження тероризму в усіх формах і проявах, де б і ким би він не здійснювався, закріпивши це в Декларації про заходи ліквідації міжнародного тероризму (затверджена резолюцією 49/60 Генеральної Асамблеї ООН від 1994 р.), Глобальній контртерористичній стратегії ООН (затверджена резолюцією Ради Безпеки ООН 60/288 від 2006 р.) та в інших своїх рішеннях. Великі зусилля для протидії тероризму було зроблено Радою Європи, яка у своїй рекомендації від 16.05.73 р. № 703 засудила “акти міжнародного тероризму”, які “незалежно від причин, що спричинили їх, мають тягнути за собою застосування кримінальних санкцій, оскільки є тяжкими злочинами, що виражаються у вбивствах чи викраденнях ні в чому невинних людей, або ставлять під загрозу їхнє життя”.

Важливими інструментами оцінки ставлення суспільства до тероризму є універсальні антитерористичні конвенції і протоколи, які складають основу правової бази міжнародного режиму протидії тероризму.

Наступний рівень, на якому простежується характер ставлення суспільства до терористів, – національний. Цей рівень показує ставлення людей до окресленої проблеми в межах території певної країни. Вираженням цього ставлення є, зокрема, соціальна політика держави. Її реалізація свідчить про гуманне або, навпаки, жорстке ставлення до злочинців. В деяких країнах за організацію та вчинення терористичного акту передбачене покарання у виді смертної кари. Найбільш суворе ставлення до терористів зафіксоване у кримінальному законодавстві Китаю та Саудівської Аравії. Лояльне ставлення до терористів спостерігається у деяких країнах Західної Європи (Бельгія, Франція).

Що стосується України, то вона на загальнодержавному рівні робить усе можливе для того, щоб втілити міжнародні стандарти боротьби з тероризмом у життя і стати європейською країною. Але головна діяльність на цьому рівні полягає, на нашу думку, у

висвітленні суті глобального конфлікту, на ґрунті якого виникають терористичні прояви. Підкреслимо, що дії ЗМІ мають бути спрямовані на формування в населення стійкої позиції не сприйняття тероризму у всіх його формах і проявах.

Саме ЗМІ та Інтернет стають носіями і ретрансляторами всіх складових тероризму, і саме тому вони мають виступати основним об'єктом моніторингу для своєчасного формування заходів запобігання тероризму.

Зауважимо, що сьогодні не достатньо повно використовуються можливості залучення громадськості до боротьби з тероризмом. Отже, поза увагою залишилися можливості і резерву людського ресурсу як основної складової антитерористичного потенціалу суспільства.

Фактично одним з етапів протидії проявам тероризму на об'єктах різного призначення є специфічна робота з населенням, що спрямована на підвищення його обізнаності щодо небезпеки. У такому випадку результати роботи залежать від ступеня їх готовності до таких дій, а концепції протидії тероризму вимагають формування нового підходу до проблеми розвитку людини, оскільки результат сучасної антитерористичної операції залежить не тільки від рівня фахової майстерності співробітників спеціальних підрозділів, а й від поведінки та реакції цивільного населення [7, с. 42].

Головна ж проблема в зазначених взаємовідносинах, як убачається, полягає в індивідуальному рівні їх виміру. Ідеться про ставлення пересічних громадян до терористів.

Заслужують на увагу окремі дослідження, які проведені російськими вченими в контексті оцінки наслідків терористичних актів різними соціальними групами. За результатами дослідження виявлено, що оцінка окремих суб'єктів може змінюватися як в позитивний, так і в негативний бік і відтворювати різні процеси сприйняття (неприйняття), а також його емоціональні та поведінкові реакції. Оцінка «терориста» після пред'явлення відеосюжетів про терористичний акт стає більш негативною, тобто, з одного боку, спостерігається процес ідентифікації (на когнітивному рівні), який змінює оцінку, а з іншого – відзначається страх та агресія відносно того ж об'єкта за іншим критерієм. При цьому обидва процеси взаємопов'язані між собою і являють замкнуту циркулярну реакцію, ілюструючи можливі психологічні наслідки тероризму. Внаслідок неграмотності в трансляції інформації про терористичний акт у суспільства формується негативне ставлення не стільки до самих терористів, скільки до груп, цінності чи спосіб життя яких істотно відрізняється від уявлень спостерігача. Це, в свою чергу, викликає негативне ставлення до таких груп, що сприяє розколу в суспільстві [8, с. 21]. Отже, виявлення детермінації тероризму, визначення критеріїв та ідентифікації груп ризику дозволяє підвищити ефективність профілактики тероризму.

За результатами проведених досліджень в США та Європі з'ясовано, що демонстрація через телебачення погроз з боку терористів, терористичних наслідків та їх наслідків здійснює негативний вплив на людей. Вони в більшості випадків невірно оцінюють існуючі терористичні загрози. Надмірна інформація на початковому етапі породжує невиправданий страх у масах. Надалі у громадян радикально змінюється ставлення до уряду (негативно оцінюється ефективність заходів безпеки), а в подальшому спостерігається активне зростання націоналізму і ксенофобії. На наш погляд, результати згаданих досліджень висвітлюють ставлення суспільства до терористів та мають неабияке значення для дослідження такого феномену як “стокгольмський синдром”, який сприяє виникненню симпатії між терористом та його жертвою.

Вельми цікавим є ставлення українського соціуму до проблеми тероризму. За результатами репрезентативного опитування молоді, проведеного у 2003 р. О. Дроздовим, виявлено, що більшість опитаних студентів усвідомлює небезпеку

тероризму для світу в цілому. Їх уявлення про сутність та форми тероризму складаються, головним чином, під впливом повідомлень засобів масової інформації. Найчастіше з терористичним актом асоціюються такі події, як захоплення заручників та вибух у багатолюдному місці. Поряд із негативним загальним ставленням до тероризму, широкого поширення дістала диференційована оцінка тероризму, згідно з якою оцінка конкретного теракту та санкції за його здійснення залежать від того, хто і проти кого його здійснює. Когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти атитюдів щодо тероризму пов'язані з такими факторами, як стать та рівень агресивності особистості. У цілому, представники чоловічої статі та високоагресивні індивіди менш критично ставляться до тероризму, ніж представники жіночої статі та індивіди з низькими та середніми рівнями агресивності. Поряд з тим слід зазначити, що ставлення особистості до тероризму залежить і від її ціннісних орієнтацій, світогляду [9, с. 91-100].

Результати проведеного протягом 19-21 вересня 2014 року соціологічною компанією GFK-Україна (на замовлення Громадської організації “Фонд “Відкрита політика”) опитування показують, що більша частина опитаних (57 %) “проти” амністії терористів [10].

Таким чином, можна говорити про те, що на індивідуальному рівні ставлення до терористів залежить від комплексу інформаційних впливів на життя людини.

Усе вищесказане, на наш погляд, зумовлює необхідність подальших соціально-психологічних досліджень серед молоді як найбільш вразливої соціальної категорії, а також вжиття додаткових заходів, спрямованих на формування в населення стійкої позиції неприйняття тероризму у всіх його формах і проявах.

Висновки.

Дослідження проблем соціально-правового та морально-психологічного сприйняття тероризму дозволяє підсумувати такі положення.

Стан занепокоєності в суспільстві, викликаний існуванням гострої проблеми тероризму, відбивається на ставленні соціуму до самих терористів. Воно зумовлене багатьма чинниками соціального-правового та психологічного характеру.

Соціальне сприйняття тероризму доцільно розглядати на: загальному, національному та індивідуальному рівнях взаємовідносин.

Головна проблема взаємовідносин суспільства з терористами лежить у площині індивідуального рівня, на якому відбувається морально-психологічне ставлення пересічних громадян до зазначених осіб. Морально-психологічне ставлення громадян до терористів відрізняється складністю й нерідко суперечливістю залежно від висвітлення інформації про терористичну діяльність. Викривлене висвітлення цієї інформації сприяє виникненню негативного ставлення не стільки до самих терористів, скільки до груп, цінності чи способ життя яких істотно відрізняється від пересічних громадян. Тому важливо встановити заборону на поширення через ЗМІ чи в іншій спосіб інформації, зміст якої може сприяти поширенню ідеології тероризму. ЗМІ та Інтернет мають виступати основним об'єктом моніторингу для своєчасного формування заходів запобігання тероризму.

Використана література

1. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні : соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В.С. Батиргарєєва. – Х. : Право, 2009. – 576 с.
2. Гуров О.Н. Вирус как инструмент медиатерроризма в современной культуре // Ярославский педагогический вестник – 2012. – № 2. – Т. I (Гуманитарные науки). – С. 294-298.

3. Антипенко В.Ф. Сучасний тероризм : стан і шляхи його запобігання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Володимир Федорович Антипенко ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 1999. – Режим доступу : <http://referatus.com.ua/disertaciyi-avtoreferati/suchasniy-terorizm-stan-i-shlyahi-yogo-zapobiganny/?page=10>
4. Леонов Б.Д. Ставлення суспільства до терористів : соціально-правовий та інформаційний аспекти // Правова інформатика. – 2012. – № 3(35). – С. 82-88.
5. Мкрытычян А.А. Психологические характеристики формирования отношения к терроризму в обыденном сознании. – Режим доступу : [//www.psyhodic.ru](http://www.psyhodic.ru)
6. Современный терроризм и борьба с ним : социально-гуманитарные измерения / С.А. Афонин и др. ; под ред. В.В. Яценко. – М. : МЦНМО, 2007. – 216 с.
7. Терроризм : определения и сущность : монография / [А.В. Коростиленко, Б.Д. Леонов, И.И. Мусиенко, В.А. Глушков, И.Н. Рыжов и др.] ; под. общ. ред. В.В. Крутова, И.И. Мусиенко, В.А. Глушкова. – К. : Центр уч.-науч. и науч.-практ. изданий Національної академії СБ України, 2014. – 192 с.
8. Спицына А.Ю. Категории населения, подверженные влиянию идеологии терроризма, формы и методы воздействия на них при проведении профилактических мероприятий // Вестник Национального антитеррористического комитета. – 2012. – № 2(07). – С. 19-23.
9. Дроздов О. Ставлення студентської молоді до тероризму // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 91-100.
10. Більшість українців вважає, що закони щодо Донбасу не принесуть миру / “Новости України” (опитування) ; від 18 червня 2015 року. – Режим доступу : <http://news.online.ua/665148/bilshist-ukrayintsiv-vvazhae-shcho-zakoni-shchodo-donbasu-ne-prinesut-miru-opituvannya>

~~~~~ * * * ~~~~~